

Yönelimsel Duruş, Tasarım Duruşu ve Fiziksel Duruş

Intentional Stance, Design Stance and Physical Stance

NAZIM GÖKEL

Kilis 7 Aralık University

Received: 28.11.2020 | Accepted: 04.03.2021

Abstract: According to Dennett, The Physical Stance explains objects in terms of their physical elements, while the Design Stance explains objects through the analysis of their design features. The Intentional Stance, independent of the former stances, explains the behavior of the object in terms of the intentional states attributed to that object. Intentional states that are ascribed to the object depend only on pragmatic grounds; a metaphysical commitment to their existence is out of the question. For Dennett, mental states are not real; just like in the concept of longitude, latitude and number, they do not refer to anything in the contingent world. The main reason for Dennett's denial of the reality of mental states is based on his challenge to the distinction between original and derived intentionality. In the first section of this essay, I will explain Dennett's three widely-known explanatory frameworks. In the second section, I will explain Dennett's reason for the refusal of original intentionality and I will argue for the claim that none of the examples he provided to support his refusal actually supports his refusal. In the conclusion section, I will point out two essential weak spots in Dennett's claim.

Keywords: Dennett, intentional stance, kinds of intentionality, representation, intensionality.

Giriş¹

Dennett'in en önemli katkılarından birisi onun Yönelimsel Duruş (İng., "Intentional Stance"), Tasarım Duruşu (İng., "Design Stance") ve Fiziksel Duruş (İng., "Physical Stance") arasında yaptığı ayrımıdır. Fiziksel Duruş, karşımızda duran herhangi bir nesnenin hareketini o nesnenin fiziki özellikleri ve doğa yasalarına tabi olması bakımından inceleyerek bir açıklama sunmaktan geçer. Tasarım Duruşu ise, o nesnenin davranışının arka planında yatan bir takım tasarım öğelerini araştırarak [fakat o nesneyi oluşturan fiziki öğelerin bilgisinden bağımsız bir biçimde] onun davranışlarının nedenlerini açıklamaktan geçer. Yönelimsel Duruş ise, o nesnenin fiziki ayrıntılarına veya tasarım inceliklerine hiç vakıf olmasak bile, o nesnenin davranışlarını ona birtakım yönelimsel haller atfederek açıklamaktan ibarettir.² Karşımızda duran nesneyi pragmatik gerekçeler dolaşımıyla yönelimsel bir sistem olarak kabul ederiz; fakat bu o nesnenin bizim ona atfettiğimiz önermesel tavırlara (inanç, arzu, vs.) ve bu tavırların içeriğini oluşturan temsilsel içeriklere (İng., "representational con-

¹ Bu makalede geçen İngilizce metinlerden Türkçeye çevirilerin hepsi bana aittir. Aksi belirtilmediği takdirde, çeviri metnin içinde geçen italik vurgular yazara aittir. Ayrıca, bu makalenin hakemlerine eleştirileri ve yorumları için teşekkür ederim.

² Dennett'in birçok eserinde bazı kronik felsefe sorunlarının çözüm girişiminde bu üçlü ayrımı başvurduğuna şahit oluyoruz. Örneğin, insan bedeni ve beyninin tam bir mekanik açıklaması sunulduğunda, herhangi bir insan davranışı mekanik bir biçimde açıklandığında, aynı insan davranışının yönelimsel açıklamasının işlevini kaybettiği, mekanik açıklamanın yönelimsel açıklamayı yerinden ettiği düşünülür; dolayısıyla da sorumluluk fikri sorunlu bir hale gelir. Dennett'e göre ise, bu yaklaşım oldukça sorunludur ve bu yaklaşımdaki sorun Yönelimsel Duruş, Tasarım Duruşu ve Fiziksel Duruş arasındaki ayrımlar gözetildiğinde ortaya çıkar (Dennett 2017g: 251-252). Ayrıca, Fodor'un Düşünce Dili Hipotezi'ne (1975) karşı ürettiği itirazlara bakıldığında, Dennett'in yine bu üçlü ayrımı yoğun bir biçimde kullandığını görürüz. Dennett'a göre, Düşünce Dili Hipotezi satranç oynayan bir bilgisayarın "Vezirimi erkenden çıkarmalıyım" gibi bir cümleyi programı içerisinde açık bir biçimde temsil etmesini gerektirir; halbuki satranç oynayan bir bilgisayarın içinde böyle bir açık temsil (İng., "explicit representation") bulunmaz. Programın içindeki satırlar ve hafızasındaki veri yapıları (İng., "data structures") açık bir biçimde temsil edilir; vezir-erkenden-çıkarma-hamlesi ise yazılımın karmaşık yapısı nedeniyle ve bizim Yönelimsel Duruş'u veya Tasarım Duruşu'nu empoze etmemiz nedeniyle karşı tarafa atfettiğimiz temsilsel bir içeriktir, bu içerik esasında berimsel (İng., "computational") işlemlerin ortaya çıkardığı bir özellik (İng., "emergent property") olması nedeniyle bilgisayar tarafından ancak örtük (İng., "implicit") bir biçimde temsil edilir (Dennett 2017e: 117; Ryder 2019: 240; Brook & Ross 2002: 16-17). Özetle, bir yazılımcının programını bu şekilde tarif etmesinden hareketle "vezirimi erkenden çıkarmalıyım" gibi bir kodun programın içerisinde gerçekten var olduğu sonucuna ulaşamayız (Karşı eleştiri için bkz. Fodor 1989: 35-37). Sonuç olarak şu söylenebilir: Dennett'in Tip Yönelimselciliği'ni (Dennett 2017a: xxxiii) anlamak istiyorsak, özgür irade, bilinç gibi konulardaki düşüncelerini anlamak istiyorsak bir şekilde yolumuz bu üçlü ayırmadan geçmelidir.

tents”) *gerçek anlamda* sahip olduğu anlamına gelmez. Gerçek anlamda var olduğu düşünülen doğal türlere (İng., “natural kinds”) kıyasla, zihinsel haller ve olayların *gerçeklikleri* yoktur (Dennett 2017a: xxxi-xxxiii).³ Bu makalede, ilk önce Dennett’in bu üçlü ayrımını açıklayacağım. İkinci bölümde ise, Dennett’in orijinal yönelimsellik türünü neden reddettiğini açıklayacağım, bu reddiyeye aracılık eden örneklerin reddiyeye hizmet edemediğini savunacağım. Sonuç bölümünde ise, Dennett’in düşüncesindeki iki kusuru açıklamaya çalışacağım.

1. Duruşlar ve Nesnelere

Satranç oynayan bir programın belirli bir andaki hamlesini farklı açıklama çerçevelerine başvurarak açıklayabiliriz (Dennett 2017b: 3-4; Dennett 2017g: 255). Sözgelisi, [(i) programın kendi başına öğrenen ve kendini geliştiren bir program olmadığı ve (ii) programı gerçekleştiren makinenin içinde bir arıza olmadığı veya programın kendisinde yazılımsal bir hata olmadığı varsayımıyla] bir programın yazılımcısı o programın belirli durumlarda veziri erken hareket ettirmesinin nedenini programın tasarımında kullanılan kurallara bakarak açıklayabilir ve gelecekteki hamlelerini öngörebilir. Bu türden açıklama biçimindeki öngörüler sistemi oluşturan tasarım ayrıntılarının bilgisine veya o sistemin optimal varsayımlarına dayanılarak yapılır; bunlar haricinde başka öğelere bakılmaz. Diğer bir deyişle, tasarımın gerçekleştiricisi olan donanımı oluşturan fiziki öğelere, o donanımın fiziki malzemesine ve o donanımın içerisinde gerçekleşen fiziki olaylara bakmaya gerek yoktur (Dennett 2017b: 4; Dennett 1996: 28-29).⁴ Bu aşamada, bakılması gereken şey o sistemin tasarımını oluşturan işlevlerdir; tasarımın altyapısındaki işlevsel mimari sorunsuz bir biçimde işliyorsa bizim sistem hakkındaki öngörülerimiz de doğru çıkacaktır (Dennett 2017b: 4; Dennett 2017g: 255; Dennett 2017e: 117). Dennett, bu açıklama biçimini “Tasarım Duruşu” olarak adlandırır.

Eğer herhangi bir sistemin belirli bir andaki aktüel haline ve o hale ilişkin doğa/fizik yasalarına göre bir öngörüde bulunursak, “Fiziksel Du-

³ 1978’de ilk baskısı yapılan bu kitap son olarak 40. yıldönümü dolayısıyla 2017 yılında Dennett’in “Kırk Yıl Sonrasında *Beyin Fırtınaları* Üzerine Düşünceler” yazısı eklenerek tekrar basılmıştır. Bu makale boyunca bu basım esas alınarak referans verilecektir.

⁴ Dennett’in İşlevselciliği bu görüşünde saklıdır; yalnız Dennett’in İşlevselciliği diğer İşlevselcilerden çok önemli bir noktada ayrılır. Ayrıntılar için bkz. Dennett 2017a: xxiii-xxxv; ayrıca bkz. Lycan 1981: 24-50.

ruş” açıklama biçimine müracaat etmiş oluruz. Hayatımızın birçok anında kullandığımız öngörüler aslında bu açıklama biçimine dayanır. Örneğin, elimde tuttuğum herhangi bir nesneyi yere bıraktığım zaman onun bir ağırlığı olduğunu, onun yerçekimi yasasına her daim tabi olduğunu göz önünde bulundurarak bir öngörüde bulunduğumda Fiziksel Duruş’u kullanmış olurum (Dennett 1996: 28). Diğer taraftan, Fiziksel Duruş diğer açıklama biçimlerine kıyasla önemli bir özelliğe sahiptir: Bu açıklama biçimi, sistemin gelecekteki bir arızasını öngörmemizi sağlayan tek açıklama biçimidir (Dennett 2017b: 4-5; Dennett 2017g: 255). Sözgelisi, bir insanın karaciğerinin işlevini hangi fiziki şartlar altında gerçekleştirdiğini tespit etmişsek, onun hangi şart veya şartlar altında arıza yapacağını, işlevini yerine getiremeyeceğini de öngörebiliriz. Fakat, açıklaması yapılan sistemin fiziki altyapısı karmaşıklaştıkça Fiziksel Duruş’u temel alarak bir açıklama yapmak da zorlaşır. Bir bilgisayarın fiziki altyapısındaki öğeleri tek tek tespit etmek, bu öğeler vasıtasıyla gerçekleşen berimsel (İng., “computational”) işlemlerin donanımsal açıklamasını sunmak ilkesel olarak mümkün olsa da bu bir insan için çok zahmetli bir iş olacaktır ve çoğu durumda da bu faaliyetin anlamsız olduğu düşünülerek zaten böyle bir çaba ortaya konmaz (Dennett 2017b: 5; Dennett 2017g: 255).⁵

Bütün bu diğer açıklama biçimlerinin haricinde bir açıklama biçimi daha vardır: “Yönelimsel Duruş”. Örneğin, bir kişi satranç oynayan bir bilgisayara karşı bir hamlede bulunacağı zaman (i) bilgisayarın bir arızasının olmadığını varsayar ve (ii) bilgisayar programının rasyonel bir sistem olduğunu varsayarak, o hamleyi yaptığı zaman bilgisayarın hangi hamlelerle karşılık verebileceğini tahmin eder, bir sonraki hamlesini de bu olasılıklara göre tasarlar. Satranç oynayan programın tasarımcısının en nihayetinde o programın tasarım ayrıntılarına vakıf olduğu düşünülürken, bu kişinin sadece Tasarım Duruşu’na müracaat ederek kendi programının bir sonraki hamlesini öngöreceği söylenebilir, yani Yönelimsel Duruş’a müracaat etmeden de sistemin hamleleri pekâlâ Tasarım Duruşu kanalıyla öngörülebilir. Dennett’a göre, bu durum her ne kadar satranç oynayan programların ilk evresinde geçerli olsa da artık kendi kendine öğrenebilen programlar nedeniyle artık tasarımcılar bile sadece Tasarım Duruşu’na

⁵ Bir bilgisayarın donanımsal altyapısının, makine dilinin, bilişsel mimarisinin, vb., geniş bir açıklaması ve yapay zihin felsefesine bir giriş için bkz. Copeland 1995.

müracaat ederek kendi tasarladıkları programların bir sonraki hamlesini öngöremeyecek durumdadırlar. Bu durumda, bir tasarımcının diğer kişilerden farkı da kalmaz, o da aynı diğerleri gibi Yönelimsel Duruş'a müracaat eder ve karşıdaki şeyin zeki bir insandan farksız olduğu varsayımıyla hareket ederek kendi ürettiği programı alt etmeye çalışır (Dennett 2017g: 256; Dennett 2017b: 5; Dennett 1996: 30-31).

Yönelimsel Duruş, altında yer alan Tasarım Duruşu'nu ve Fiziksel Duruşu gerektirmez (Dennett 2017g: 258-259). Diğer bir deyişle, bir kişi açıklamaya çalıştığı sistemin tasarım ayrıntılarına, fiziki öğelerine hiç vakıf olmadan, o sistem hakkında hiçbir tasarımsal veya fiziksel bilgisi olmadan Yönelimsel Duruş açıklama biçimini tercih edebilir ve başarıyla karşıdaki sistemin davranışını anlamlandırabilir.⁶ Yönelimsel Duruş, başarılı bir şekilde uygulandığında karşıdaki sistem "yönelimsel sistem" olarak görülür; fakat bu tamamıyla pragmatik bir bakış açıdır, metafizik bir bağlayıcılığı yoktur (Dennett 2017g: 256; Dennett 2017b: 7). Yönelimsel Duruş'a müracaat ederek bir sistemin yönelimsel bir sistem olduğu söylendiğinde, sözgelisi bir bilgisayarın yönelimsel bir sistem olduğu söylendiğinde onun içinde bulunduğu makine halleri konusunda bir bilince sahip olduğu, kendisine ait birtakım düşünceleri ve hayalleri olduğu anlaşılmalıdır. Herhangi bir sistemin yönelimsel bir sistem olarak karakterize edilmesi sadece ama sadece pragmatik gerekçelerle kullanılan Yönelimsel Duruş açıklama biçimi vasıtasıyla davranışlarının etkin bir biçimde öngörülebilmesinden kaynaklanır (Dennett 2017g: 256-257). Bu noktanın biraz açılması için satranç oynayan bilgisayar örneğimize geri dönelim.

Dennett'e göre, satranç oynayan bir bilgisayar sisteminin rasyonel olarak farz edilmesi birkaç şey ile bağıntılıdır (Dennett 2017b: 5-6). Örneğin, bu sistemin rasyonel olması demek onun ideal/optimal tasarımının (i) satranç oyununun bir takım hedef veya hedefler hiyerarşisine (öncelikle

⁶ Bütün bu üç duruşun dışında başka bir açıklama biçiminden de bahsedilebilir: Kişisel Duruş. Karşımızda duran sistemi sadece bir yönelimsel sistem değil, aynı zamanda bir kişi olarak, ahlaki bir nesne olarak gördüğümüz zaman bu bakış açısını kullanırız. Bu açıdan bakıldığında, Kişisel Duruş, Yönelimsel Duruşu gerektirir, ama Yönelimsel Duruş Kişisel Duruşu gerektirmez (Dennett 2017g: 258-259; 261). Yönelimsel Duruş ve Kişisel Duruş arasındaki fark önemli bir farktır ve literatürde bu fark kimi yerde karışmış durumdadır. Dennett'a göre, bir kişi Yönelimsel Duruş'a müracaat ederek satranç oynayan bir bilgisayarla satranç oynayabilir veya bir robotla uzun ve keyifli bir sohbet edebilir; fakat o bilgisayarı veya robotu parçalarına ayırmak o kişiyi ahlaksız bir özne yapmaz. Yönelimsel Duruş ve Ahlaki/Kişisel Duruş mantıksal olarak birbirinden ayrıdır (Dennett 2017g: 258-259).

savunma yapmak, sonra—eğer sonraki hamlelerde avantaj yaratacaksa—fil-at değişimi hamlesini yapmak, vs.) ve (ii) satranç oyununun kurallar manzumesine bağlı olarak hareket etmesi demektir (Dennett 2017b: 6). Karşımdaki bilgisayarın aynı zeki bir insan gibi olduğunu farz edip, benim satranç hamleme karşılık onun hangi hamleyi yapacağını tahmin etmeye çalışırım.⁷ Dennett’a göre, işte bir kişi bir bilgisayar ile satranç oynadığında, Fiziksel Duruş ve Tasarım Duruş’larından bağımsız bir şekilde, onun olası en uygun ve en rasyonel davranışlarını öngörmek için o sistemin “belirli enfomasyona sahip olduğunu” ve “belirli hedefler doğrultusunda yönetildiğini” farz ettiği zaman o sistemi yönelimsel bir sistem olarak kabul etmiş olur (Dennett 2017b: 6). Bu noktada, bir bilgisayarın sahip olduğu enfomasyonu, onun hedeflerini ve alt-hedeflerini bilgisayarın inançları ve arzuları olarak görebiliriz (Dennett 2017b: 7). Nasıl ki bir insanı yönelimsel bir sistem olarak görüp onun sahip olduğunu düşündüğümüz inançları ve arzuları ona atfederek onun davranışını çözümlenmeye çalışıyorsak, aynı şekilde satranç oynayan bir bilgisayarın hamlesini çözümlenmeye çalıştığımızda ona birtakım inançlar ve arzular atfederiz. Böylece Dennett kendisine yöneltilebilecek bir itirazın da önüne geçtiğini düşünür: Satranç oynayan makinelerin gerçek anlamda inançları ve arzuları olabilir mi? (Dennett 2017b: 7; 17) Bu soruya Dennett’in verdiği cevabı anlayabilmek için onun Yönelimsel Sistem tanımını kavramalıyız:

Herhangi bir S sistemi bir Yönelimsel Sistem’dir YS ancak ve ancak

⁷ Fakat, en nihayetinde bu öngörü de birçok faktöre bağlı olarak gerçekleşecektir ve bu faktörleri doğru düzgün etüt edememişsem, benim öngörüm öngöremediğim bir yenilgiyle sonuçlanabilir. Diğer bir taraftan, bu öngörülerin tutmamasının nedeni aslında başka bir sebepten de kaynaklanabilir. Normal şartlar altında, beklenti karşıdaki sistemin hatasız bir şekilde tasarımına uygun olarak hareket ettiği yönündedir (Dennett 2017b: 6). Öngörüler karşılıksız çıktığında da o tasarımın hamlelerinin arkasındaki hedefleri çözümlenemediğimizi, dolayısıyla da oyunu bu yüzden kaybettiğimizi düşünebiliriz. Halbuki, öngörülerimizin karşılık bulmamasının nedeni sistemin bir noktada tasarımına uygun olarak hareket etmemesinden ve bizim bu noktada bilgisayarın hamlesini yanlış yorumlamamızdan da kaynaklanmış olabilir. Bu bakımdan bakıldığında, Yönelimsel Duruş ve Tasarım Duruşu arasında ortak bir yön bulmuş oluruz. Tasarım Duruşu aracılığıyla yapılan öngörüler sistemin fiziki altyapısında bir arıza olmadığı varsayımı ile gerçekleştirilir; dolayısıyla da bu varsayımın tutmadığı durumlarda gerçekleştirilen öngörüler de boş çıkar. Yönelimsel Duruş aracılığıyla yapılan öngörüler sistemin tasarımsal olarak bir zayıflığı olmadığı, her daim optimal seviyede tasarımına uygun bir şekilde hareket ettiği varsayımına dayanarak yapılır. Sistemin tasarım zayıflıklarından bir şekilde habersiz olan bir kişinin Yönelimsel Duruş vasıtasıyla yaptığı öngörüler de doğal olarak böyle bir durumda boş çıkacaktır (Dennett 2017b: 6).

S'nin davranışı o sisteme atfedilebilecek yönelimsel haller (inançlar, arzular, amaçlar, hafıza deposundaki enformasyon-bileşikleri, ana işlemciadaki hedef-yönergeleri, yönelimsel-benzeri herhangi bir şeyler) aracılığıyla açıklanabilir ve öngörülebilirse. (Dennett 2017b: 1; 7)⁸

Bu tanım Dennett'in esasi amacını ortaya koyması bakımından oldukça önemlidir. Bu tanım işlevsel bir tanımdır. Karşımızda duran sistemin A-davranışını çözümlmeye çalıştığımızda, onun bir sonraki hamlesini öngörmeye çalıştığımızda ona bir takım yönelimsel haller atfederiz; fakat bu yönelimsel halleri esasında gerçekleştirdikleri işlevler üzerinden düşünürüz: F-işlevini yerine getiren her ne ise, G-işlevini yerine getiren her ne ise, F ve G işlevlerini yerine getirenler her ne iseler ... bütün bunların birlikteliği sonucu oluşan H-işlevini yerine getiren her ne ise... nihayetinde A-davranışına neden olur. Bu açıdan bakıldığında, bu sisteme atadığımız inançların, arzuların gerçek anlamda sistemin içerisinde bulunmalarına gerek de yoktur. Bizim için önemli olan tek şey öngörülerimizin destekleneceği yönelimsel bir örüntü (İng., "pattern") bulmaktır, fiziksel veya tasarımsal düzeyde bu yönelimsel örüntüyü gerçekleştiren öğelerin isimleri önemsizdir; isimlerinin önemsiz olmasının yanı sıra o isimlerin taşıyıcılarının gerçek anlamda sistemin içinde bulunmasına da gerek yoktur; daha doğrusu karşıdaki sistemin bir yönelimsel sistem olduğunu tasarlayan Yönelimsel Duruş açıklama türü o sistemin gerçekten o sisteme atfettiği inançların, arzuların, amaçların var olup olmadığı ile ilgilenmez. İlgilendiği tek şey hesaplamının tutmasıdır (Dennett 2017b: 7). Dennett'in yukarıda formüle ettiğim biçimiyle tanımlı inanç, arzu, vb., zihinsel halleri varlıksal niceleyicilere bağlı olan değişkenler gibi ele almaz; tam aksine onlar herhangi bir varlıksal niceleyiciye hiçbir şekilde bağımlı olmayan ve bağımlı olması da gerekmeyen değişkenler hükmündedir.

[B]enim verdiğim yönelimsel sistemler tanımlı yönelimsel sistemlerin *gerçekten* inançlara ve arzulara sahip olduğunu ifade etmez, fakat bir kişinin onlara inançlar ve arzular *atfederek* onların davranışını açıklayabileceğini ve öngörebileceğini ifade eder... Kaçınılmaz ve ilginç olan olgu ise bugünün en iyi satranç oynayan bilgisayarlarının davranışlarının yönelimsel açıklaması ve öngö-

⁸ Dennett'in yukarıda işaret edilen sayfalardaki iddialarını temel alarak bir yönelimsel sistem tanımlı formüle etmeye çalıştım; bu formülasyonda da Dennett'in fikirlerini mümkün mertebe eksiksiz bir şekilde aktarmaya çalıştım.

rüsünün sadece yaygın olması değil, onların davranışları diğer hiçbir öngörü biçimi vasıtasıyla açıklanamazken bile [‘bu yönelimsel açıklama biçiminin’ çn.] işlerliğini korumasıdır. Bizler bu bilgisayarları oldukça başarılı bir biçimde yönelimsel sistemler olarak görürüz ve onları oluşturan tözün ne olduğuna, onun kökenine, onun ahlaki özneler topluluğundaki yerine veya yersizliğine, onların bilincine veya öz-bilincine veya onların işlemlerindeki belirliliğe veya belirsizliğe dair mülâhazalardan bağımsız bir biçimde bunu yaparız. Bu stratejiyi edinme kararı pragmatiktir ve özünde doğru veya yanlış değildir. (Dennett 2017b: 7)

Dennett’e göre, bir kişi belirli bir ihtiyaca binaen yeri geldiğinde karşıdaki rakibini yenmek için, hatta uzak bir gezegende yaşayan farklı türdeki bir varlığın davranışlarını anlamlandırmak için (Dennett 2017b: 8-9)⁹ Yönelimsel Duruşu’u tercih edebilir,¹⁰ başka bir ihtiyaca binaen, örneğin Yönelimsel Duruş ile açıklanamayacak olan irrasyonel bir varlığın davranış kalıplarını çözmek için (Dennett 2017b: 10; 12) Tasarım Duruşu’nu,¹¹ sistemde gerçekleşmiş olan bir arızayı düzeltmek için de Fiziksel Duruşu tercih edebilir. En nihayetinde bu kararlar pragmatik gerekçeler doğrultu-

⁹ Bu noktada, bir insanın sözgeşi bir Marslının davranışlarını anlamlandırmaya çalışırken ister istemez onu antropomorfiye ettiği söylenebilir. Dennett ise bu olası eleştiriye karşı şu iddiada bulunur: Bir Marslının davranışlarını anlamlandırmak için ona insana has olan eğilimleri, hazları, korkuları, beklentileri atfetmek zorunda değiliz. Onun davranışını anlamlandırmak için zaruri olarak kullanmamız gereken şeyler asgari düzeyde paylaşılan çok temel kategorilerdir: rasyonalite (*modus ponens*, vb.), mantıksal doğruluklara inanmak, mantıksal doğruluklara uygun olarak düşünmek ve davranışlarını regüle etmek, kendi yok oluşlarını arzulamamak, vs.), algı (her ne kadar algı faaliyetini gerçekleştirdikleri donanım bizimkinden farklı olsa da algı faaliyeti ortak olmalıdır) ve eylem (Dennett 2017b: 9). Yönelimsel Duruş vasıtasıyla yaptığımız öngörüler ‘genel olarak yönelimsel sistemlerin ‘psikolojisi’nin öngörüsüdür’ (Dennett 2017b: 14).

¹⁰ “Herhangi bir şeyin yönelimsel bir sistem olduğu varsayımı onun rasyonel olduğu varsayımıdır” (Dennett 2017b: 11). Dennett bu noktada burada kastettiği rasyonelliğin mükemmel rasyonellik olmadığını, kusurlu rasyonellik olduğunu özellikle vurgular (Dennett 2017b: 11-12; 22). Mükemmel rasyonellik fikrinin ayrıntılı bir incelemesi ve eleştirisi için bkz. Dennett 2017g: 261-265.

¹¹ Dennett’in bir örneği üzerinden basitleştirme yaparak (sadece inanç-hallerine odaklanarak) açıklamaya çalışalım. Bir sistemin rasyonel olmasının o sisteme atfedilen inançların birbirleri ile tutarsız olmamasından ibaret olduğunu düşünelim. Sözgeşi, eğer bu sistemin inanç deposunda “Ben bu ailenin tek çocuğuyum” “Cleveland’da yaşayan bir de büyük ağabeyim var”, “Bütün köpekler hırçındır”, “Benim köpeğim yumuşak başlıdır”, vb., inançlar varsa (Dennett 2017d: 48; Dennett 2017g: 270), ek olarak bu sistemin içinde bulunduğu hal sistemin mantiken çözemeyeceği şiddette umutsuz bir vaka ise (ayrıntılar için bkz. Dennett 2017g: 265-272), o sistemi Yönelimsel bir sistem olarak görmekten, yani rasyonel bir varlık olarak görmekten vazgeçeriz; bundan vazgeçtiğimiz anda Tasarım Duruşu’na geçmiş oluruz (Dennett 2017b: 10-12). Bu görüşün beyin-yazısı (İng., “brain-writing”) hipotezleri üzerindeki bir sonucu için bkz. Dennett 2017d: 48-49.

sunda alınacağı için bir açıklama biçiminden başka bir açıklama biçimine geçiş kararında bir kişi öz itibarıyla doğru veya yanlış bir davranışta bulunmuş olmaz, hal böyleyken de bir açıklama biçimine geçiş kararı alındığında tutarsızlığa düşmüş olmayacak, aynı zamanda acımasızca davrandığı gibi bir endişesi de olmayacaktır (Dennett 2017b: 7-8).¹² Dennett'e göre, bütün bu farklı türdeki açıklama yöntemleri¹³ vasıtasıyla zihin felsefesinde

¹² Dennett'in burada bahsettiği geçişler Yönelimsel Duruş, Tasarım Duruşu ve Fiziksel Duruş arasındaki geçişlerdir. Dördüncü açıklama biçimi olan Kişisel Duruş/Ahlaksal Duruş'tan bu makale (Dennett 2017b) özelinde bahsetmez. Dördüncü açıklama biçimi Yönelimsel Duruşu gerektirdiği için, fakat ters yönde bir gerektirme ilişkisi bulunmadığı için Dennett'in burada söylediklerine ek olarak şu söylenebilir: Ahlaksal Duruş'tan Yönelimsel Duruş'a geçmek, karşıdaki varlığı sadece bir yönelimsel sistem olarak görmek kimi pragmatik gerekçeler doğrultusunda burada da söz konusu olabilir (örneğin, bir bilgisayar ile veya bir insan ile satranç oynarken her ikisini de yönelimsel sistem olarak tanımlayabiliriz); fakat direkt ahlaki ilgilendiren bir durum söz konusu olduğunda, ahlaki ilkelerin pragmatik gerekçeleri geçersiz kılacağı yerlerde Ahlaksal Duruş'tan Yönelimsel Duruş'a geçilmemelidir, eğer bir şekilde böylesi bir geçiş yapılırsa bu kararı alan kişi acımasızlıkla, insanlık-dışı bir davranışı gerçekleştirmekle suçlanabilir. Dennett'in kendi örneğinden hareketle şunu söyleyebiliriz: Bir kişi yönelimsel bir sistem olarak gördüğü satranç oynayan bir bilgisayarı veya uzun uzun sohbet ettiği bir robotu işi bittikten sonra parçalarına ayırabilir, çünkü o sistem bir "kişi" değildir (Dennett 2017g: 258); fakat bir kişinin satranç oynadığı bir *kişi* ile satranç oyunu bittikten sonra onu parçalarına ayırması veya denizde boğulma tehlikesi yaşayan ahlaki özne olarak görülen bir *kişiye* karşı [yüzme bildiği halde, onu kurtarma imkanı varken] kayıtsız kalması onun acımasızca davrandığını gösterir. Ayrıntılar için bkz. Dennett 2017g: 251-274.

¹³ Özellikle Yönelimsel Duruş açıklama yöntemi hakkında iki teknik mesele vardır: (a) Dennett'e göre, bizim çoğu açıklamamızın ve öngörümüzün içinde bu Yönelimsel Duruş açıklama yöntemi gizlidir. İnsanların, hayvanların, makinelerin, hatta bir Marslının davranışını açıklamaya çalışırken bu açıklama biçimine başvururuz (Dennett 2017b: 9-10). Hiçbir özel eğitime tabi tutulmayan bir farenin davranışını gözlemlediğimizi düşünelim. Farenin saklandığı yerin fareye göre sağında bir peynir parçası olduğunu ve farenin bu peyniri gözüne kestirdiğini, ileride fareye göre sol tarafta da bir kedinin olduğunu ve farenin bu kediyi de gördüğünü düşünelim. Farenin yönelimsel bir sistem olduğunu farz ettiğimizde, aslında onun rasyonel bir sistem olduğunu farz etmiş oluruz (Dennett 2017b: 11). Bu şu anlama gelir: Farenin mantıksal doğruluklara, örneğin *modus ponens* teoremine göre hareket ettiğini söylemek durumundayız [mantıksal doğruluklara *gerçek* anlamda inanıp inanmaması sorunu ile ilgilenmeden] (Dennett 2017b: 11). Bu durumda, fare en azından aç olduğuna inanıyorsa ve peynir yemenin açlığını gidereceğine inanıyorsa, en nihayetinde açlığını gidermeyi arzuluyorsa, o zaman "sol tarafımda bir kedi vardır" ve "eğer sol tarafımda bir kedi varsa, hiçbir şekilde sol tarafa doğru gitmemeliyim" düşünceleri neticesinde *modus ponens* teoremine göre hareket ederek sağ taraftaki peynire yönelecektir (Dennett 2017b: 11). Bu türden açıklamalar vasıtasıyla, bir varlığın belirli inançlar ve belirli arzular doğrultusunda rasyonel bir eylemde bulunduğunu, onun yönelimsel bir sistem olduğunu resmetmiş oluruz; (b) Yönelimsel Duruş açıklama yöntemi hayatımıza bu kadar hakimken, Skinner'ın yönelimsel açıklamaları ampirik olarak boş ve değersiz görmesi, neticesinde de kendi metodolojisinde yönelimsel öğelere başvurmadan tamamiyle davranışsal açıklamalar sunma gayreti sorunludur, zira, Skinner'ın aslında tek yaptığı şey yönelimsel öngörülerini ve varsayımları gizlemektir, onları maskeleyen başka bir şey değildir (Dennett 2017b: 13-17). Diğer taraftan, yönelimsel bir öngörü, her ne kadar ampirik psikolojinin öngörü-yapma

önemli bir sorun da çözülmüş olur.¹⁴ Bir taraftan, nasıl bu dünyada taşlar, ağaçlar, elektronlar, vs., doğal nesnelere varsa aynı zamanda bu dünyada zihinler diye bir şeylerin “gerçek” anlamda var olduğunu, bu zihinlerin ürettiği inançların, arzuların, öfkelerin, hırsların, vb., olduğunu, bu zihinsel hallerin de çoğu zaman temselsel içerikleri olduğunu düşünürüz. Fakat, diğer bir taraftan, realist-materyalist bir zihin felsefecisi olarak, bu zihinsel hallerin “doğal” mekanlarını her arayışımızda birtakım sorunlarla boğuşmak zorunda kalırız (Heil 2013:129). Dennett’in yolunu takip ettiğimizde ise, bu ikilemden kurtulmuş oluruz: Yönelimsel Duruş’a göre, herhangi bir varlığa atfettiğimiz inançlar, arzular, niyetler zaten “gerçek” anlamda var olan şeyler değildir; onlar sadece birer soyutlamadan ibarettir, dolayısıyla onların gerçek olup olmadığının araştırılması, bir insan beynini incelerken veya bir robotik beyni incelerken onları bulmaya çalışmak yersizdir (Dennett 2017c: 30-31). Dennett’in verdiği örnek üzerinden gidelim: Bir kişi yönelimsel hallerin veya yönelimsel hallerin bir kısmının bir şekilde beynin bir bölgesi ile, beyindeki bir nöral ağ ile özdeş olduğunu düşündüğünde aslında çalışma odasındaki dünya küresinin üzerinde gördüğü enlem boylam çizgilerinin dünyaya ait moleküler izler olduğunu sanan kişi ile aynı hatayı işliyordur (Dennett 2017c: 31). Dünyayı tasvir ederken kullandığımız enlem ve boylam çizgileri sadece üzerinde uzlaştığımız kavramsal araçlardır; bunlar dünyada “gerçek” anlamda var

koşullarını yerine getiremeye de başarılı bir öngörü olabilir. O yüzden, yönelimsel öngörülerin boş ve değersiz olduğu düşünülmemelidir. Dennett’e göre, bir grup matematikçiye basit bir matematik sorusu yönelttiğimizde onların vereceği cevabı öngörebiliriz, çünkü onlar birer yönelimsel sistem olarak (i) doğru cevabı vermek isteyeceklerdir ve (ii) doğru cevabı bildiklerine inanacaktır (Dennett 2017b: 13-14).

¹⁴ Dennett şöyle yazar: “Bu sayfalarda irdelenen yönelimsel sistem kavramı ağır bir yük taşıyor. O [‘yönelimsel sistem kavramı’ ç.n.] burada yönelimsel alanı (bu alan insanlardan ve eylemlerden müteşekkil olan bizim ‘sağ-duyu’ dünyamızı, oyun kuramını ve biyoloğun ‘nöral sinyallerini’ içerir) fiziki bilimlerin yönelimsel-olmayan alanına bağlamak üzere bir köprü oluşturmak için kullanılmıştır. Bu bir kavramdan çok şey beklemek anlamına gelir, fakat bu beklentinin bilimin daha az parçalanmış olduğu bir günde, zihinsel olanı fiziksel olandan ayırmayı nedeniyle yönelimselliğin çok köklü bir biçimde evreni ikiye bölen bir işaret olduğunu ileri sürdüğünde bizatihi Brentano’nun beklediğinden daha aşağıda kalır bir yanı yoktur.” (Dennett 2017b: 23). Diğer taraftan, Gunderson’un görüşüne göre, Dennett’in zihinsel olana ve bedensel olana dair iddiaları ayrı ayrı ele alındığında her ne kadar ilginç olsa da bu iddialar zihinsel olan ve fiziksel olan arasındaki ilişkiye herhangi bir şekilde ışık tutmaz (Gunderson 1972: 591). Dennett’in (1978/2017b) makalesindeki görüşlerinin bir nevi kökenini oluşturan Dennett’in *Content and Consciousness* (1969/1996) kitabındaki kuramın özet sunumu ve eleştirel bir yorumu için bkz. Gunderson 1972: 591-604. Dennett’in bu eleştirilere yanıtı için bkz. Dennett 2017c: 30-41.

olan taşlar, nehirler, ağaçlar gibi ele alınamaz (Heil 2013: 129; 132). Bunu kavramamış olan bir çocuk bu enlem ve boylam çizgilerinin dünyanın gerçek malzemesi olduğunu sanabilir, bu enlem ve boylam noktalarından geçerken onları göremeyince de bunların dünyanın gayri-maddi öğeleri olduğu fikrine kapılabilir (Heil 2013: 132; Dennett 2017c: 31-32; Gunderson 1972: 592-593). Benzer bir şekilde, zihinsel hallerin “doğal” mekanını arayan, bunların beyinde veya bir bilgisayar işlemcisinde olduğu kanısına kapılan bir felsefeci, orada bunları bulamayınca bu zihinsel hallerin, Descartes’ın dediği gibi, başka bir alana ait olduğunu, fiziki bir alan içerisinde bulunamayacağı fikrine kapılabilir (Heil 2013: 132; Dennett 2017c: 31-32). Dünyayı veya zihinselliği anlamak için bizim uzlaşmsal yöntemlerle ürettiğimiz kavramların dünyada var olan, “gerçek” bir şeye işaret ettiği fikri yerine (Heil 2013: 132), Dennett’in yolundan giderek kullandığımız bu kavramsal araçların sadece pragmatik birer araç olduğunu, yönelimsel sistem kavramının metafizik bir bağlayıcılığının olmadığını, herhangi bir şey hakkındaki yönelimsel açıklamaların o şeyin içinde gerçekleşen aktüel olaylara, işlemlere, hallere işaret etmediğini, sadece “bir tür soyutlama” (Dennett 2017c: 30-31) olarak kullanıldığını kabul edebiliriz (Dennett 2017b: 17; 7; Krş. Dennett 2017c: 41).¹⁵ Bu kabul neticesinde, ilk olarak yukarıda bahsedilen ikilem çözülmüş olur; çünkü “zihinsel haller” kavramı, “temsilsel içerikler” kavramı pragmatik bir biçimde yorumlandığında onlar için doğal bir mekân arama etkinliği de nafîle bir çaba olur.¹⁶ İkinci

¹⁵ Gunderson’ın Dennett (1969/1996) yorumuna göre, Dennett’in zihinsel terimlerin gönderimsiz terimler olduğu tezinin ana motivasyonu şudur: Ryle’in yaptığı bir benzerini gerçekleştirerek, zihin-beden sorununun aslında bir kategori hatasından kaynaklandığını göstermek ve bu suretle de zihin-beden sorununun ortaya çıkmasını engellemek (Gunderson 1972: 601). Kısacası, Dennett’in niyeti aslında metafizikçiler olarak bizi türlü türlü dertlere boğan, bir varlık meselesi olarak ele aldığımız zihin-madde sorununu çözmek değildir; onun esasi hedefi böyle bir sorunun aslında bir sahte-sorun (İng., “pseudo-problem”) olduğunu göstermektir. Eğer bu sorun bir sahte sorunsu, o zaman artık “zihinsel haller acaba merkezi sınırlar sisteminin halleri midir, yoksa bunların ötesinde ve bunlardan bağımsız olarak ayrı birer varlık statüleri mi vardır?” sorusunu sormanın anlamı kalmaz; çünkü bu soru cümlesindeki “zihinsel haller” terimi gönderimsiz bir terimdir. Ayrıntılar için bkz. Gunderson 1972: 591-604.

¹⁶ Bu nafîle çaba esasında bir tür kategori hatasından kaynaklanır. Nasıl ki dünyada gerçekten meridyen, paralel, sayı gibi şeylerin olup olmadığını araştırmak bir tür kategori hatasıysa, aynı şekilde zihinsel hallerin gönderimlerini aramak da bir tür kategori hatasıdır; bu kavramlar sadece soyutlama *amacıyla* kullanılan, dilsel-uzlaşmsal bir inşaa neticesinde ortaya çıkan kavramlardır, yaşadığımız olumsal dünyada birer gönderimleri yoktur (Dennett 2017c: 30-32; Krş. Ryle 2009: 7-8). Ryle, “Fido’-Fido İlkisi” isimli bir görüşten bahsederek; bu görüşe göre, örneğin ‘Fido’ özel ismi benim köpeğime gönderimde bulunuyor olabilir;

olarak, Yönelimsel Duruş'tan Tasarım Duruş'una geçerek, oradan da Fiziksel Duruş'a geçerek, herhangi bir yönelimsel sistemin ilk önce tasarım ayrıntılarına, tasarım ayrıntıları belirlendikten sonra da o tasarımı oluşturmuş fiziki sistemin öğelerini incelemeye koyuluruz. Bu fiziki sistemin içinde daha derinlere indikçe, alt-sistemler ve bu alt-sistemlerin altında daha küçük alt-sistemler bulunacaktır. En nihayetinde, burada artık belki de sadece belirli koşulların var olduğunu, belirli koşulların yok olduğunu denetleyen çok küçük, tek-amaçlı (İng., "single-minded") yapılar bulunacaktır, bunların oluşumu da nihai olarak evrimsel bir mekanizmaya bağlanacaktır. Bu şekilde bir açıklama ile de *homunculus* itirazı¹⁷ bertaraf edilecektir (Dennett 1987a: 213-225; Dennett 2017f: 119-124; Dennett 1996: 23; Heil 2013: 135-136).

2. Pragmanın Realizmi Asimilasyonu: İtirazlar¹⁸

yalnız bu durumu genelleyerek her anlamlı ifade için o anlamlı ifadenin gönderimde bulunduğu tekil bir nesne olduğu kanaatine kapılmamalıyız (Ryle 1949: 69-76). Sözgelisi, bir kişi "ortalama vergi-mükellefi" terimini, diğer gönderim yapan isimler gibi ele alarak büyük bir hatanın içine düşebilir; çünkü "ortalama vergi-mükellefi" belirli betimlemesinin belirli bir "gerçek" şahsa gönderimi yoktur. Bu ifadenin tekil bir nesneye gönderimde bulunduğunu düşündüğümüzde, örneğin, bizden köşe bucak saklanan o ortalama vergi-mükellefini ortaya çıkarmak için ahdedip vergi dairesinin altını üstüne getirdiğimizde bir tür kategori hatası işlemiş oluruz (Ryle 2009: 7-8). "Pegasus" kavramının nasıl bir gerçekliği yoksa, "ortalama vergi-mükellefi" kavramının da bir gerçekliği yoktur.

¹⁷ Bkz. Dipnot 28.

¹⁸ Dennett'in açıklama türleri arasında yaptığı bu üçlü ayrımın oldukça önemli olduğunu düşünüyorum; gerçekten de aynı Dennett'in belirttiği gibi karşılaştığımız nesnenin ve meselenin ne olduğuna bağlı olarak farklı açıklama ve çözüm arayışlarında oluruz, özellikle Yönelimsel Duruş'u ve Tasarım Duruş'unu gündelik hayatımızda sıkça kullanırız (Dennett 1996: 27; 29). Dennett'in Yönelimsel Duruş, Tasarım Duruşu ve Fiziksel Duruş ayrımları bir bakıma bu süreçlerin sistematik ve felsefi bir sunumudur. Dennett'in bu yaklaşımının Aristoteles'in yaklaşımına bir açıdan benzediği de söylenebilir. Bir fizikçi ele aldığı araştırma nesnesini o nesnenin fiziki malzemesi ve işleyişi üzerinden ele alacaktır; diğer bir taraftan ise bir felsefeci ele aldığı araştırma nesnesinin *logos*'unu açıklamaya çalışmak isteyecektir [felsefecinin sunduğu açıklama genelde o fiziki açıklamadan bağımsız bir açıklama gibi görünür]. Sonuç olarak, bir noktada bir fizikçinin öfke-halini açıklaması ile bir felsefecinin öfke-halini açıklaması arasında önemli bir fark olacaktır (Aristotle, *De Anima*, 403a29- 403b2). Ancak bu açıklama türlerinin birbirlerinden bağımsız görünmesi (i) bu açıklama türlerinin konu edindiği araştırma nesnesinin kendisini oluşturan maddesel ve formel özelliklerinin de birbirinden bağımsız olduğu veya (ii) formel özelliklerin maddesel özellikler cinsinden açıklanabileceği anlamına gelmez (Bu noktayı daha önce özellikle Dretske ve Millikan'ın post-işlevselci görüşlerinin eleştirel bir şekilde incelendiği başka bir çalışmada ayrıntılı olarak ele almıştım. Ayrıntılar için bkz. Gökel 2013: 198-209). Bu makalenin bu bölümünde kısmen Aristotelesçi sezgiler ile hareket ederek, Dennett'in nihai yaklaşımını daha yakından irdelemeye ve eleştirmeye çalışacağım. Dennett'e göre, Yönelimsel Duruş vasıtasıyla yapılan açıklamaların metafizik bir bağlayıcılığı yoktur; zira metafizik bir bağlayıcılığın olması için Yönelimsel Duruş vasıtasıyla incelenen varlığın zi-

Birçok düşünürre göre (Searle 1980: 417-458; Dretske 1985: 23; Haugeland 1981: 32-33; Putnam 1981: 2; Stalnaker 1984: 6; Crane 2003: 22), yönelimselliğin iki farklı türü vardır: (i) orijinal/özsel yönelimsellik (İng., “original intentionality” veya “intrinsic intentionality”) ve (ii) türetilmiş yönelimsellik (İng., “derived intentionality”) (Dennett 1996: 50). Orijinal yönelimsellik, sadece zihin sahibi varlıklara mahsustur ve zihin sahibi varlıkların içinde bulunduğu inanç hallerinin, arzu hallerinin, amaç hallerinin bir şeye yönelmesi, bir şey hakkında olması anlamına gelir. Diğer yandan, ancak bu zihin sahibi varlıkların amaçları ve onların ortaya koyduğu uzlaşımalar dolayısıyla bir yönelimsellik kazanan kelimelerden, cümlelerden, kitaplardan, haritalardan, trafik işaretlerinden, bilgisayar programlarından, çizimlerden, ölçüm cihazlarından bahsedebiliriz. Sözgelisi, bir trafik işareti bu anlamda kendi başına hiçbir şeyi temsil edemez, orijinal bir yönelimselliğe sahip değildir (Krş. Wittgenstein 1953/1986: §432);¹⁹ zira onun yönelimselliği türetilmiş bir yönelimseliktir, bir zihin sahibi varlığın *belirli bir amaç* (İng., “intention”) *doğrultusunda* oluşturduğu temselsel tayini olmadan ve o tayini anlamlandıracak, kullanacak diğer zihin sahibi varlıklar olmadan hiçbir şeyi temsil edemezler (Dennett 1996: 50; Dennett 1994: 98-99). Eğer birisi “Paris” kelimesini söylediğinde veya bir kâğıda yazdığında bu kelimeyi başka bir anlamda kullandığını belirtmişse, bağlı olduğu dilsel topluluğun öngördüğü standart uzlaşımaya uygun olarak bu kelime Paris’i temsil edecektir, bu kelimenin ise türetilmiş bir yönelimselliği olduğu söylenecektir (1996: 50). Hemen bu örnekten sonra Dennett (kendi yorumuyla) literatürdeki genel yaklaşımı formüle eder:

hinsel hallerinin gerçek/orijinal bir yönelimselliği olması gerekir (Krş. Dennett 1994: 104). Dennett, literatürde ele alınan şekliyle orijinal yönelimselliğe veya özsel/içkin (İng., “intrinsic”) yönelimselliğe de inanmadığı için (Dennett 1994: 106) Yönelimsel Duruş’un sadece pragmatik bir kullanımını olduğunu iddia eder. Ben bu bölümde aksini savunacağım: orijinal yönelimsellik ve türetilmiş yönelimsellik türleri ayrı türler olarak vardır; dolayısıyla biz aslında karşıımızdaki öznenin zihinsel hallerini incelerken onları sadece pragmatik gerekçelerle değil aynı zamanda o öznenin zihinsel hallerinin “gerçek” olduğunu düşünerek realist bir şekilde incelemeliyiz.

¹⁹ Literatürde herhangi bir şeyin yönelimselliği genelde onun temsil etme gücü üzerinden açıklanır. Örneğin, bir algısal inanç halinin hakkında olduğu nesneyi veya olayı belirli bir şekilde temsil etmesi ve bu temsil yetisinin hiçbir dışsal faktör tarafından belirlenmemesi nedeniyle o algısal inanç halinin orijinal yönelimselliğe sahip olduğu iddia edilir. Diğer taraftan, bir trafik levhası hakkında olduğu bir trafik uyarısını insanların amaçları ve uzlaşımaları dolayısıyla temsil edebilirler, bu yüzden de bu trafik levhasının türetilmiş yönelimselliğe sahip olduğu iddia edilir. Literatürdeki bu yaklaşımın açıklamasına bir örnek olarak bkz. Dennett 1987b: 290; Dennett 1994: 98.

Dolayısıyla, dışsal temsiller *anlamlarını*—işlemlerini ve kaplamalarını—onları yapan ve kullanan insanların *içsel* olan zihinsel hallerinin ve edimlerinin *anlamlarından* kazanırlar. Bu zihinsel haller ve edimlerde orijinal yönelimsellik vardır. (Dennett 1996: 50-51)²⁰

Dennett, yapay olan şeylerin (İng., “artifacts”) yönelimselliklerinin türetilmiş olduğunu yadsımaz; yalnız zihinsel hallerin yönelimselliklerinin orijinal olduğu tezine karşı çıkar (Dennett 1996: 51; Dennett 1994: 100). Şu soruyu sormalıyız: zihinsel hallerin yönelimsellikleri neden kaynaklanır (Dennett 1994: 99-100)? Bu soruya verilebilecek cevaplardan birisi şudur: “Zihinsel haller ve edimler bir *anlama* sahiptir çünkü onlar bizatihi, hayret verici bir biçimde, bir tür dil içinde—düşünce dili—inşa edilmişlerdir” (Dennett 1996: 51).²¹ Fakat, bu cevap Dennett’e göre tatmin edici bir cevap olamaz; çünkü bu sefer de o düşünce dilinin terimlerinin anlamlarının nasıl kazanıldığına açıklanması zarureti doğar (Dennett 1996: 51). Dennett bu noktada iki örnek sunar: (a) bir kâğıt parçasının üzerindeki alışveriş listesi ve (b) aynı kişi tarafından hafızada saklanan alışveriş listesi (Dennett 1996: 52; Dennett 1987b: 318; Dennett 1994: 105). Dennett’a göre, sorunun çözümü aslında basitçe orijinal yönelimselliğin reddiyesinden geçer; çünkü gerek bir kâğıt parçasının üstündeki alışveriş listesinin gerekse kişinin hafızasında sakladığı alışveriş listesinin türetilmiş yönelimselliği vardır; çünkü bu yönelimsellik her iki durumda da o alışveriş listesini yapan eyleyicinin (İng., “agent”) *amaçları* vasıtasıyla belirlenmiştir. Aynı şekilde, bir kişinin zihnindeki annesinin imgesi ve onun bir tuval üzerinde çizdiği annesinin resmi arasında yönelimsellik türü bakımından hiçbir fark olmayacaktır. Bunlar arasındaki tek fark ise, birisinin dışsal diğerinin ise içsel olmasıdır (Dennett 1996: 52). En nihayetinde, beyin de yapay (İng., “artifact”) olan bir şey olarak ele alındığı takdirde onun türetilmiş yönelimselliğinin kaynağı olarak “onu yaratanın *amaçlarını*”,²² yani evrimsel süreçleri gösterebiliriz (Dennett 1996: 52-53).²³

Dennett’in buraya kadar incelediğim fikirlerinde şöyle bir akıl yürütme görüyorum. (i) İki türlü yönelimsellik olduğu iddia ediliyor: (a)

²⁰ İtalik vurgular bana aittir.

²¹ İtalik vurgu bana aittir.

²² İtalik vurgu bana aittir.

²³ Evrimsel süreçlerin temsilsel içerikleri belirlemesi meselesine dair eleştirel bir yaklaşım için için bkz. Fodor 1990: 51-87; Putnam 1992: 19-34; Pietroski 1992: 267-281.

Orijinal Yönelimsellik ve (b) Türetilmiş Yönelimsellik. Türetilmiş yönelimsellikten nasibini alan varlıkların *gerçek anlamda* inançları, arzuları, vb., yönelimsel halleri olduğu söylenemez çünkü inandıkları, arzuladıkları şeyleri *kendi başlarına* temsil etme yetileri yoktur. Halbuki, orijinal yönelimsellik sahibi varlıkların *gerçek anlamda* inançları, arzuları, vb., yönelimsel halleri vardır; çünkü bu varlıkların inandıkları, arzuladıkları şeyleri [dış faktörlerden, uzlaşımından bağımsız bir biçimde] *kendi başlarına* temsil etme yetileri vardır. (ii) Orijinal yönelimsellik diye bir yönelimsellik türü aslında yoktur, tek yönelimsellik türü türetilmiş yönelimseliktir. Bir kâğıt parçasının üstüne yazılan alışveriş listesi de bir insanın hafızasında saklandığı alışveriş listesi de türetilmiş yönelimselliğe sahiptir. Türetilmiş yönelimsellikten nasibini alan varlıkların *gerçek anlamda* inançları, arzuları, vb., yönelimsel halleri olduğu söylenemez çünkü inandıkları, arzuladıkları şeyleri *kendi başlarına* temsil etme yetileri yoktur. Bu bakımdan bakıldığında, bir robotun beyni ile bir insanın beyni arasında yönelimsellik türü bakımından hiçbir fark olmayacaktır; her ikisine atfettiğimiz zihinsel haller türetilmiş yönelimselliğe işaret edecektir (Krs., Dennett 1996: 53-55; Dennett 1987b: 317-318). (iii) Eğer durum böyleyse, nasıl “paralel”, “meridyen”, “sayı” kavramları türetilmiş bir yönelimselliğe sahipse, aynı şekilde “zihinsel hal” kavramı da türetilmiş yönelimselliğe sahiptir; bu kavramların hiçbirinin gerçek birer gönderimleri yoktur. Diğer deyişle, zihinsel haller gerçek değildir.²⁴

²⁴ Pragmatik gerekçeler nedeniyle, Dennett'in görüşlerini kısaltmak ve bazı yerlerde basitleştirmek zorunda kaldım. Dennett'in bu görüşlerinin (benim görebildiğim kadarıyla) en ayrıntılı olarak sunulduğu kaynak için bkz. Dennett 1987b: 287-321. Dennett'in buradaki düşüncesi şu şekilde ilerler: (i) 2401 yılında tekrar uyanmak üzere bir kapsülün içerisine girdiğimizi ve bu süre boyunca da baygın-bilinçsiz durumda hayatımızı sürdürmemize yardımcı olacak bir robot inşa ettiğimizi düşünelim, (ii) bu robot geçmiş hatalardan ders çıkaracak, çevresel koşullar ve zorluklar karşısında kapsüldeki canlının hayatını korumak ana hedefi olduğu için kendi başına kararlar alacaktır, bu robot öyle bir robot olacaktır ki Turing Testini rahatlıkla geçebilecektir (Turing Testi konusundaki yaklaşımı için bkz. Dennett 1985: 121-145; Turing Testi konusunda yeni ve eleştirel bir çalışma için bkz. Sandıkçıoğlu 2020: 44-66), bütün bu planlama, öğrenme ve iletişim kurma gibi zor görevleri gerçekleştirmek için bir noktada kendi içsel hallerine de bir erişiminin olması gerekecektir (Dennett 1987b: 297-298); (iii) Birisi çıkıp bu robot ne kadar sofistike bir Yapay Zeka ile donatılmış olsa da yine de türetilmiş yönelimselliğe sahip olacaktır derse, bu söylem ile aslında kendi yönelimselliğinin de türetilmiş yönelimsellik olduğunu söylemiş olacaktır; çünkü biz insanlar da, aynı Dawkins'in söylediği gibi, bencil genler tarafından yönetilen yaşam mücadelesi veren makineleriz; bizim de sahip olduğumuzu düşündüğümüz yönelimsellik en nihayetinde evrimsel süreçler ve amaçlar doğrultusunda belirlenmiştir. Dennett'e göre, “bizim yönelimselliğimiz bizim ‘bencil’ genlerimizin yönelimselliğinden türe-

Şimdi, Dennett'in bu özet olarak sunduğum eleştirisi üzerinden bir analiz sunmaya çalışalım. Öncelikle, şunu belirtmek gerekiyor: Herhangi bir nesnenin, sözceliği bir karıncanın kum üzerine çizdiği Churchill resminin (Putnam 1981: 1-2), bir trafik levhasının türetilmiş bir yönelimselliğe sahip olması için, dolaylı yoldan temsilsel bir içeriğe sahip olduğunun tespiti için—Dennett'in da takdir ettiği gibi— o nesneyi yapan kişinin veya şeyin (i) *bir amacının olması gerekir*, çoğu durumda ise (ii) *bu amaca eşlik eden toplumsal uzlaşımlar gerekir*. Şu an okuduğunuz bu satırlardaki kelimeler, bir haritaya baktığınızda gördüğünüz şekiller, bir yolun kenarında duran trafik lambasının kırmızı ışığı kendi başlarına temsil etme gücüne sahip değillerdir. Bunlar ancak ama ancak zihinsel bir varlık veya varlıklar tarafından daha öncesinde *bir amaç doğrultusunda* atanan temsil rolleri ve o temsil rolleri vasıtasıyla iletmeye çalışılan *temsilsel içeriği* ve *amacı* anlayabilecek, yorumlayabilecek zihinsel varlıklar nedeniyle temsil etme özelliğine sahiptirler. Bu temsiller, genel olarak zihin sahibi varlıkların yaşadığı toplumdaki uzlaşımlara göre şekillendiği ve içerik kazandığı için bunlara literatürde “uzlaşımsal temsiller” de denir (İng., “conventional representations”); bu uzlaşımsal temsillerin sahip olduğu yönelimsellik ise haliyle türetilmiş yönelimsellik olacaktır. Orijinal yönelimselliğin en bariz farkı ise yukarıda türetilmiş yönelimsellik için saydığım şartlardan [(i) ve (ii)] bağımsız olarak gerçekleşmesinden kaynaklanır. Bir örnek üzerinden giderek açıklamaya çalışalım: Yeni doğmuş, henüz herhangi bir dil kullanamayan, “ağaç” teriminin Türkçe'deki *anlamını* bilmeyen bir insan yavrusu ağaç ile girdiği algısal faaliyet neticesinde AĞAÇ zihinsel temsilini oluşturabilir.²⁵ Bunu basitleştirmek için bu zihinsel temsili zihinde oluşmuş bir imge olarak ele alalım. Peki, bu AĞAÇ zihinsel temsilinin oluşumuna neden olan şey nedir? Dennett'in ifade ettiği gibi bu zihinsel temsilin türetilmiş yönelimselliğe sahip olduğunu, yani bir *amaç*²⁶ vasıtasıyla

tilmiştir! *Onlar*, biz değil, Anlamı-atanmamış Anlam-atayıcılarıdır” (Dennett 1987b: 298; ayrıca bkz. Dennett 1994: 102-104).

²⁵ Literatürde genelde temsil içeriklerinden bahsedilirken büyük harfler kullanılır, temsilin nesnesinden bahsedilirken de küçük harfler kullanılır.

²⁶ Dennett kendi verdiği örneklerin açıklamasında bazen dar ölçekte (i) bireyin/toplumun amacından (kişisel/toplumsal amaç) ve bazen de daha geniş ölçekte (ii) evrimsel süreçteki amaçlardan bahseder. Bu konu aslında pek çok soruyu da beraberinde getirir; örneğin hangi durumlarda temsil içeriğinin belirlenmesinde dar ölçeği kullanmalıyız ve hangi durumlarda, muhtemelen dar ölçeğin yetersiz kaldığı durumlarda geniş ölçekli bir açıklamayı tercih etmeliyiz? [Ayrıntılar için literatürde özellikle bu mesele etrafında şekillenen dar

belirlendiğini söylemeliyiz. Bu durumda, bu çocuğun AĞAÇ zihinsel temsilinin ağacı temsil etmesi için zihninde o anda oluşmuş olan imgeye temsili bir güç/tayin ataması yapması gerekecektir ve bunu da şu amaç-hali ile yapacaktır: “Ben amaçlıyorum ki şu anda zihnimde oluşan A-imgesi bundan sonra ağacı temsil edecektir” ... Böyle bir amaç-halinin o anda o çocuğun zihninde gerçekleşmiş olabileceğine hiç ihtimal vermiyorum. Bu durumda, Dennett’in sanısının aksine, zihnimde ağaca dair oluşan AĞAÇ temsili o temsilin arkasında hiçbir kişisel veya toplumsal *amaç* veya *uzlaşım* olmadan ağacı temsil edecektir. Eğer zihinsel temsili ve orijinal yönelimselliği kişinin bir amaç doğrultusunda belirlediği şeylerden ve toplumsal uzlaşımardan bağımsız olarak gerçekleşen bir durum olarak tanımlarsak (ki bence doğrusu budur), o zaman bir kişinin hiçbir dil bilmezken, çocukken zihninde ürettiği AĞAÇ temsiline²⁷ türetilmiş yönelimsellik kategorisi altına düştüğü iddiası yanlış olacaktır. Bir algısal deneyim neticesinde oluşan zihinsel temsiller söz konusu olduğunda bu zihinsel temsillerin taşıyıcısı olan zihin sahibi varlığın o temsili oluşturmak kaydıyla bir amaç-hali içerisinde olmasına, onun dışındaki diğer zihinlerin oluşturduğu

içerik-geniş içerik (İng., “narrow content-wide content”) tartışmalarına bkz.]. Bu makalenin sınırları içerisinde sadece Dennett’in verdiği örneklerdeki kişisel/toplumsal amaç vurgusuna odaklanıp bu yönde bir eleştiri geliştirmeye çalıştım. Evrimsel süreçlerin temselsel içerikleri belirleyip belirlemediği meselesini ise bir başka çalışmada daha önce ayrıntılı olarak ele almıştım. Bkz. Gökel 2017: 43-65.

²⁷ Henüz bir dil öğrenmemiş durumdayken veya bir dil öğrenmiş olup da nesnenin algısında edinilen temselsel içerikleri dildeki uygun bir terim ile aktaramayacak durumdayken, yine de nesnenin bu algısal faaliyet içerisinde temsil edildiğini [gerçekçi seçgiler ile hareket ederek] iddia ediyorum. Buradaki zihinsel temsil türünü şu şekilde formüle ediyorum: “x zihinsel hali y nesnesini temsil eder” (Buna “basit zihinsel temsil” diyelim). Bir örnekle açıklamak gerekirse, görmenin bir zihinsel hal olduğunu hatırlayalım ve Ali’nin dil-konuşmayan bir insan yavrusu olduğunu varsayalım, “Ali Donald Davidson’ı gördü” dediğimizde Ali’nin “Donald Davidson” isimli kişiyi gördüğünü söyleriz [her ne kadar dil-konuşmayan “Ali” isimli çocuk gördüğü kişiyi *Donald Davidson* olarak görmemiş olsa da], bu durumda eğer “Donald Davidson” ve “Quine’in en meşhur öğrencisi” ifadeleri eş-gönderimliyse, o zaman “Ali Quine’in en meşhur öğrencisini gördü” dediğimizde de doğru bir şey söylemiş oluruz. Diğer yandan, bir çocuk bir dil öğrendiğinde daha önce algı-deneyiminde edindiği temselsel içeriğe dil içerisindeki bir terim vasıtasıyla nasıl işaret edildiğini (ve tabi ki daha başka şeyleri de) öğrenir. Bu durumda ise, dil içerisindeki bir terim vasıtasıyla aktarmaya çalıştığımız zihinsel temsiller için ayrı bir formülasyon kullanıyorum: “x zihinsel hali y nesnesini z-dilsel terimi vasıtasıyla işaret edilen sunum kipinde temsil eder” (Burada ise, algıda yakalanan temsili içeriğin dildeki bir terim vasıtasıyla ifadesi söz konusudur. Bu basit zihinsel temsile göre, daha karmaşık bir temsil çeşididir). Yukarıdaki AĞAÇ temsili (her ne kadar Türkçe’deki “ağaç” terimi mecburen çocuğun-dil-öncesi zihinsel durumunu betimlemek için kullanılmış olsa da), henüz dilin dokunularından nasibini almamış olan temsil türü altında, yani basit temsil türü altında değerlendirilmelidir. Bu konudaki eleştirileri ve önerileri için Rabia Topkaya’ya teşekkür ederim.

toplumsal bir uzlaşıya uymasına gerek yoktur.²⁸ Jackson'ın tabiriyle, bir algısal deneyimin temsil etmesi için tek koşul bir kişinin bir şey hakkında algısal bir deneyime sahip olmasıdır (Jackson 2004: 110). Diğer bir deyişle, zihinsel temsil *kendi başına temsil etme yetisi* demektir.

Şimdi, Dennett'in verdiği bir örneğe bakalım, yani bir kişinin hafızasında tuttuğu alışveriş listesi ile bir kâğıt parçasının üstündeki alışveriş listesi. Bence buradaki hata da benzer sorunlu bir yaklaşımdan kaynaklanıyor. Bir özne olarak hafızamda bir alışveriş listesini tutmak ve bir kâğıt parçasının üstündeki alışveriş listesi arasında, en azından ben kendi perspektifimden baktığımda muazzam bir fark görüyorum. Birincisinde, bir öznenen bahsediyoruz, bir hatırlama-zihinsel halinden bahsediyoruz. Burada özne sadece ama sadece anlık bir hatırlama-zihinsel hali içinde olabilir ve bu hale eşlik eden veya bu halin oluşumuna bir şekilde neden olan veya o halin yönelimselliğini kendisine borçlu olduğu şöyle bir amaç-halinden de söz etmek zorunda değiliz: “Ben amaçlıyorum ki şu anda zihnimde bulunan hafıza-halimin içindeki alışveriş listesindeki isimler (“şampuan”, “parfüm”, vb.) isimlendirdiği nesnelere temsil etsinler”. Hatırlama-zihinsel halinin temsilsel içeriğini oluşturan öğeler bir dilsel uzlaşım vasıtasıyla türetilmiş yönelimsellik kazanan uzlaşımsal temsiller [“şampuan”, “parfüm” kelimeleri gibi] olabilirler, fakat bu o temsilsel içeriklerin taşıyıcısı olan hatırlama-zihinsel halinin kendisinin de türetilmiş yönelimselliğe sahip olduğu sonucuna bizi götürmez. Teknik bir ifadeyle söylemek gerekirse, bir hatırlama-zihinsel halinin yönelimselliğinin yegâne kaynağı hatırlanılan nesnenin hatırlama faaliyetinin kendisinde için (İng., “immanent”) olarak var olmasıdır (Brentano 1973/1995: 88). Hatırlama edimi için bir biçimde hatırlanılan nesneyle bir *bakımdalık*

²⁸ Bu noktada, bir kişi şu soruyu yöneltebilir: Hiçbir şey kendi başına temsil edemez, muhakkak o temsili okuyacak, anlayacak, yorumlayacak başka bir şey olmalıdır. Eğer durum böyleyse, o zihin sahibi varlığın içinde o zihinsel temsili okuyacak, anlayacak, yorumlayacak bir *homunculusun* (“küçük insancık”) olması şarttır. Bu sefer de başka bir soru ortaya çıkacaktır, o *homunculusun* yorumladığı temsilleri yorumlayan başka bir *homunculus* olmalıdır. Bu sonsuza kadar gidecektir. Bu eleştiriye “Ryle'in entellektüelci söylenceye itirazı” (İng., “Ryle's attack on the intellectualist myth”) diyelim (Bkz. Dennett 1987a: 213-225; Dennett 2017f: 119-122); Dennett bu soruna bir çözüm bulduğunu iddia eder (Dennett 2017f: 123-124; Dennett 1996: 23). Dennett'in bu çözüm iddiasını ve o çözüm hakkındaki eleştirimi, Ryle'in itirazına yönelik doğru çözümün ne olması gerektiğini başka bir çalışmada daha önce ayrıntılı olarak ele aldığım için bu makale kapsamında bu konuya geri dönmeyeceğim. Bkz. Gökel 2013: 102-107.

ilişkisi kurduğu için hatırlama edimi orijinal bir yönelimsellik taşıır; durum böyleyken de kişinin belirlediği bir amaçtan veya toplumsal düzeydeki uzlaşılardan bahsetmek esasında yersizdir. Bu nokta, herhangi bir zihinsel halin orijinal yönelimselliğinin zeminini (İng., “ground”) bize sunar.²⁹ Hatırlama-zihinsel halinin bizatihi kendisi *doğası itibariyle* orijinal yönelimselliğe sahiptir. Halbuki, bir kâğıt parçasının üzerine el yazısıyla yazılmış bir alışveriş listesi söz konusu olduğunda aynısını söyleyemeyiz; bir kâğıt parçası yazılmak için var olan bir araçtır, kâğıdın üzerindeki kelimeler de *kendi başlarına* bir şeyleri temsil edemez. Dolayısıyla, bir alışveriş listesinin hafızamda tutulması ile bir kâğıt üzerine yazılmış bir alışveriş listesi arasında yönelimsellik türü açısından önemli bir fark mevcuttur; ilki orijinal yönelimselliğe sahipken, ikincisi türetilmiş yönelimselliğe sahiptir.

Dennett'in öne sürdüğü tezdeki temel hata oldukça temel bir nedenden kaynaklanmaktadır: Herhangi bir inanç-zihinsel halinin, herhangi bir arzu-zihinsel halinin, herhangi bir amaç-zihinsel halinin, vb., diğer zihinsel hallerin muhakkak yöneldiği, hakkında olduğu bir yönelimsel nesne veya nesnelere söz ederiz. Onların “yönelimsel” olmalarının yegâne nedeni de budur. Bu hallerden hiçbirisi yönelimsel olmak için bir dış etkene, top-

²⁹ Hatırlama edimi *bazı* durumlarda gerçekten de kişisel bir amaç doğrultusunda gerçekleşebilir; F amacını gerçekleştirmek için öncesinde x eylemini gerçekleştirmek gerekebilir; x eylemini gerçekleştirmek için de x ile ilgili bazı noktaların hatırlanması gerekebilir, bu da G hatırlama-zihinsel halinin gerçekleşmesine sebep olabilir. Bu durumda, F amaç-zihinsel halinin G hatırlama-zihinsel haline dolaylı bir biçimde neden olduğu söylenebilir. Fakat, birçok durumda amaçsızca gerçekleşen hatırlama hallerinden de bahsedebiliriz; daha genel bir ifadeyle, amaçsızca gerçekleşen zihinsel haller gayet mümkündür. Sözelgesi, hiçbir amaç güdümeden, tamamiyle *amaçsızca* gerçekleştirilen bir algılama faaliyetini düşünün. Bu algılama faaliyeti neticesinde zihninizde bir inanç-zihinsel hali oluşabilir: “Ben inanıyorum ki x H'dir”. Fakat, bu inanç halinin temsilsel içeriğinin ve yönelimsel özelliğinin sağlanması için o inanç halinin temsilsel içeriklerinin bu hale eşlik eden veya daha öncesinde vuku bulan bir amaç-hali tarafından temsilsel seremonisinin yapılması gerekmeyecektir [“Temsilsel seremoni” terimi özellikle uzlaşım sal temsiller söz konusu olduğunda kullanılabilir: örneğin, bir kalem, bir silgi ve bir makası elimde tutup “Bundan sonra bu Hamlet'i, bu Hamlet'in annesini, bu da Hamlet'in hain amcasını temsil etsin” dediğimde o nesnelere bir *amaç* doğrultusunda (Shakespeare'in Hamlet oyunundan bir sahne sergileme amacı gibi) temsilsel roller tayin ettiğimde temsilsel seremoni faaliyetini gerçekleştirmiş olurum]. Bu iki noktadan hareketle şu iddiada bulunuyorum: Herhangi bir zihinsel halin oluşumunda o zihinsel hal ile ilişkili diğer zihinsel hallerden pekâlâ söz edilebilir; yalnız F'nin G'ye neden olması G'nin yönelimselliğinin zemininin F nedeniyle tesis edildiği anlamına gelmez. Basitleştirmek gerekirse, neden ve zemin aynı değildir. Ayrıntılar için bkz. Gökel 2013.

lumsal bir uzlaşya, başka bir eyleyicinin belirlediği amaca ihtiyaç duymazlar; onlardan bağımsız olmaları nedeniyle de orijinal yönelimselliğe sahiptirler. Amaç-zihinsel hali, bu “orijinal yönelimsel haller” türü altındaki hallerden sadece ama sadece bir tanesidir ve diğer zihinsel hallere her durumda eşlik etmesi, o durumların ortaya çıkmasına neden olması, hatta diğer zihinsel hallerin (inanç-zihinsel hali, arzu-zihinsel hali, korku-zihinsel hali, hatırlama-zihinsel hali, vb.) temselsel içeriklerini belirleme gibi bir işlevi de yoktur. Amaç-zihinsel hali de dahil olmak üzere bütün bu bahsi geçen zihinsel hal türleri orijinal yönelimselliğe sahiptir. Bu zihinsel hallerin yönelimselliklerinin türetilmiş olduğunu söylediğimizde ise oldukça tuhaf ve yanlış bir iddia dile getirilmiş olur; çünkü zihinsel haller ve zihinsel hallerin varlığı neticesinde temselsel güçlerini kazanan ürünler bir tutulamaz.

Sonuç

Sonuç olarak, Dennett’in Fiziksel Duruş, Tasarım Duruşu ve Yönelimsel Duruş arasında yaptığı ayrımların önemli ve faydalı olduğunu inkâr etmiyorum. Fakat, Yönelimsel Duruş içerisinden getirilen açıklamaların sadece pragmatik düzeyde kalması gerektiği, zihinsel hallerin aslında diğer uzlaşımsal temsillerde olduğu gibi türetilmiş bir yönelimselliğe sahip olduğu fikrine ve zihinsel hallerin gerçek olmadığı fikrine katılmıyorum. Dennett oldukça radikal sayılabilecek bir tezi savunur: Zihinsel (yönelimsel) haller *gerçek* değildir; onlar sadece pragmanın kontrolündeki uzlaşımsal araçlardır.³⁰ Dennett’in böylesi bir radikal iddiaya tutunmasının neden-

³⁰ Bu noktada birbiriyle bağlantılı iki meseleyi açıklamak istiyorum: (i) Dennett’in zihinsel haller ve olayların gerçekliklerinin olmadığı yönündeki tezinin birçok nedenle güçlükler barındırdığına, bizim temel gerçekçi sezgilerimiz karşısında da ayakta duramayacak kuvvette bir tez olduğuna inanıyorum. Diğer zihinler sorununu ele alalım. Karşımdaki nesnenin (robot, Marslı, vb.) sergilediği zekice davranışların altında o davranışları yöneten “gerçek” bir zihinsel halin olup olmadığını merak ederim ve bu anlamsız bir endişe de değildir; çünkü karşıdaki varlığın zihin sahibi bir varlık olup olmaması sadece zihin metafiziği açısından değil, ahlaki ve toplumsal açıdan da önemli bir meseledir. Eğer Dennett’in dediği gibi, zihinsel haller gerçek değilse, bizim diğer nesnelerin bir bilinç taşıyıp taşımadıkları sorusu anlamsız bir endişe ve meraktan kaynaklanırdı. Ben bu merak ve endişenin anlamlı ve oldukça *gerçekçi* ve *esasi* olduğunu düşünüyorum; (ii) Diğer zihinler sorunu aslında zihin-beden sorunu nedeniyle ortaya çıkan bir yan sorundur. Dolayısıyla, Dennett’in metin içinde bahsettiğim pragmatik yaklaşımı sadece diğer zihinler sorununun altında yatan esasi meselenin değil, aynı zamanda zihin-beden sorununun altındaki esasi meselenin de buharlaşıp kaybolmasına neden olur. Esas mesele şudur: Herhangi bir şeyin bilinçli-zihinsel hallere sahip olması, yani bir özne olması ne demektir? Dennett, benim görüşüme göre, bu sorunları çözmek yerine, bu sorunların esasında gerçek sorunlar olmadığını, sahte-

leri arasında başlıca neden olarak onun orijinal yönelimselliği reddiyesi gösterilebilir (Dennett 1994: 104). Dennett'in aksine, aslında orijinal yönelimsellik ve türetilmiş yönelimsellik ayrımının oldukça köklü bir ayrım olduğunu savunuyorum ve onun bu ayrımı yıkmak için kullandığı örneklerin hiç birisinin de bu yıkıcı etkiyi gerçekleştirmediğini düşünüyorum. Dennett'in düşüncelerine karşı olarak, *gerçek* olan zihinsel haller ile zihinsel hallerin varlığı neticesinde oluşan yapay ürünlerin aynı yönelimsellik türü altında olmadığını, ilkinin orijinal yönelimselliğe sahipken ikincisinin türetilmiş yönelimselliğe sahip olduğunu iddia ediyorum. Zihinsel haller, Dennett'in pragmacı eğilimlerine boyun eğmeyecek bir biçimde gerçek-tirler; dahası her zaman bu zihinsel hallerin taşıyıcısı olan bir öznenen de bahsetmek durumundayız.³¹

sorunlar olduğunu iddia eder. Benim bakış açımına göre, gerek zihin-beden sorunu gerekse diğer zihinler sorunu esasi felsefi sorunlardır.

³¹ En azından bir dipnotta bu meseleye dair birkaç noktayı açıklamak istiyorum: (i) Özneyi, *gerçek* olan zihinsel hallerin ve bilinçli deneyimlerin taşıyıcısı olan metafizik bir kategori olarak tanımlamanın zihin felsefesindeki bazı önemli meselelerinin çözümünde kullanılacak bir anahtar olarak görüyorum. Davranışçılarda olduğu gibi, özneyi bu şekilde tanımlamanın da Kartezyen ruhları geri getireceği gibi bir kaygı taşımıyorum. Özneyi, belirli bir pragmatik amaç doğrultusunda, var olan mefhum ve kavramlarımıza uyacak şekilde bir yönelimsel sistem olarak görmek yerine, onu sıradan doğal nesnelere (taş, kâğıt, vs..) ayrı bir metafizik kategori olarak ele aldığımızda "zihinsel hal" kavramının da bir gönderiminden bahsedebiliriz. Bu metafizik kategori gerçekse, onun sahip olduğu düşünceler de bu noktada gerçek olacaktır. Başka bir çalışmada bu gerçekçi bakış açısını ayrıntılı olarak ele almayı düşünüyorum. (ii) Bu gerçekçi bakış açısıyla ele alınan "özne" tanımının bir gerekçesi olarak Nagel'in bir tespitinden bahsetmek yerinde olacaktır. Nagel (1979a: 171) makalesinde bir noktada olgular ve kavramsal şemalar/temsil sistemleri arasındaki bir ilişki ve ayırmadan bahseder. Çoğu zaman, temsil sistemleri vasıtasıyla nesnel düzeye erişimimiz olan bir olguya yönelik bir kavram oluşturabilir, bu kavramı dil içerisinde bir terim ile ifade ederek dil kullanan varlıklar arasında bir dolaşıma sokabilir, en nihayetinde de o olguya yönelik bilimsel çalışmalarda bulunabiliriz; fakat buradan hareketle insanların karşılaştığı her olguyu kendi insani temsil sisteminde bir kavram ile karşılayabileceği gibi bir yanlış düşüncenin kurbanı da olmamamız gerekir, zira Nagel'in deyişiyle "insani olarak erişilemez olgular" da mevcut olabilir (Nagel 1979a: 171, ayrıca bkz. Nagel 1979b; Nagel 1979c). Nasıl ki, duyu organlarımız belirli bir fiziksel duyu eşiği içerisinde işlevlerini yerine getirebiliyorsa, bu duyu eşiğinin altındaki herhangi bir nesneyi veya olayı biz algılamıyoruz diye reddetmiyorsak, duyu eşiği bize göre daha geniş olan hayvanlar tarafından algılanabileceğini "gerçekçi" bir biçimde kabul ediyorsak, benzer bir biçimde bizim temsil sistemimizin kavramsal sınırlarını aşabilecek bir takım öznel olguların, bilinçli deneyimlerin varlığını kabul etmek durumundayızdır. Bu noktada Nagel ile aynı fikirdeyim: X-için-F-halinde-olmanın-mahiyetine ilişkin hiçbir öznel-epistemik-erişimim olmasa da yine de [gerçekçi bir bakış açısıyla değerlendirdiğimizde] onun F-halinde-olmanın-mahiyetine sahip olmadığını, daha genelinde de bilinç sahibi bir varlık olmadığını söyleyemem. Nagel'a göre, böyle bir davranışta bulunmak, yani karşıdaki varlığın deneyimi hakkında hiçbir fikrimin olmadığı yerde onun bilinçsiz bir varlık olduğunu söylemek 'bilimsel uyumsuzluğun en kaba formu' olacaktır (Nagel 1979a: 171). Sonuç olarak Nagel'in ifade ettiği tezi sa-

Dennett'in özellikle zihinsel hallerin yönelimselliğinin diğer uzlaşım- sal temsillerde olduğu gibi türetilmiş bir yönelimsellik olduğunu savundu- ğu noktalarda verdiği örnekler için ve özellikle bu makalenin bu bölü- münde yaptığım alıntılarda italikle vurguladığım noktalar için de ayrıca bir tespitte bulunmak istiyorum. Yönelimsellik (İng., "Intentionality") ve İçlemsellik (İng., "Intensionality") arasında bir bağlantı olduğunu kabul etmekle birlikte, bir zihinsel halin yönelimselliğini o halin herhangi bir dildeki dile getirişinin (İng., "utterance") içlemselliği/anlamsallığı üzerin- den açıklama girişiminin başarısız bir girişim olacağını düşünüyorum. İçlemsellik, dil içerisinde ürettiğimiz kelimelerin, cümlelerin semantik içeriklerine işaret etmek için kullandığımız bir terimdir. Yönelimsellik ise, dil konuşan varlıklar olsun veya olmasın, herhangi bir zihin sahibi varlığın bir düşünsel haldeyken o düşünsel halinin her durumda bir yöne- limsel nesne ile ilişkilendirilmesidir. Bu bakımdan bakıldığında, yönelim- selliği içlemsellik cinsinden açıklamanın da yanlış bir yaklaşım olduğunu düşünüyorum.³² Dennett, yönelimsellikten bahsederken bir anda içlemsel-

vunuyorum: Herhangi bir şekilde insani bir dil içerisinde ifade edilemeyen, ifade edilmesi de *bir insan olarak var olduğumuz sürece* mümkün olamayacak birtakım öznel olgular olabilir. Bu durumda, karşında duran, önünde arkasında benim daha önce hiç görmediğim sıvılar bırakan dünya-dışı bir yaşam formu X hakkında, X-olarak-var-olmanın-mahiyetine dair en ufak bir fikrim ve kavramım olmadığı halde yine de gayet "gerçekçi" bir bakış açısıyla onun da kendisine has bir fenomenolojisinin olabileceğini kabul etmem gerekir. İşte bu tür durumlarda, yani insani bir dil ve insani bir perspektif vasıtasıyla iş gören "zihinsel hal" veya "yönelimsel hal" kavramının bizim anlam veremediğimiz, kavramsallaştıramayacağımız öznel-bilinçli olgular söz konusu olduğunda Dennett'in bu kavramlara atadığı pragmatik kullanımın ötesine geçebileceği, bu kavramların oldukça gerçekçi ve mantıksal bir biçimde kullanılabileceğini de pekâlâ söyleyebiliriz. Bu gerçekçi kullanıma geçildiği anda ise, "zihinsel hal" kavramının da kendi başına bir gerçekliğinden pekâlâ söz edilebilir. Dennett'in görüşünün aksine, zihinsel haller gerçektir ve bu hallerin içsel bir gönderimi vardır: Özne!... Bu gerçekçi yaklaşım vasıtasıyla, artık şunu da söyleyebiliriz: "paralel" ve "meridyen" gibi kavramların gerçekliği yoktur, ama "zihinsel hal" kavramının bir gerçekliği vardır ve bu gerçeklik nedeniyle zaten "paralel", "meridyen" ve "Pegasus" kavramları oluşturulabilir. Eğer zihinsel haller gerçek olmasaydı, biz diğer kavramların gerçekliklerini sorgulayacak bir zeminimiz de bulunmadığından zaten o kavramların gerçeklikleri veya gerçek-dışlıkları hakkında bir düşünce de *gerçekleştiremeyecektik*. "Paralel" ve "meridyen" gibi kavramların birer gerçeklikleri bulunmasa da bu kavramların üretilmesini sağlayan bir zemin olmalıdır. Diğer deyişle, eğer zihinsel haller olmasaydı, biz o kavramları üretmeyi *gerçekleştiremeyecektik*.

³² Dennett'in (1996) kitabındaki yaklaşımının çok daha radikal bir şekilde ifadesine (Dennett 2017b) makalesinde rastlıyoruz. Yönelimsel sistem tanımını yaptıktan sonra hemen devamında Dennett şöyle der: "Bana göre, son zamanlardaki birçok düşünürü göre de, yönelimsellik öncelikli olarak dilsel şeylerin—deyişler, bağlamlar— bir özelliğidir" (Dennett 2017b: 3). Devamında ise Dennett, bir ifadenin/deyişin içindeki eş-gönderimli terimlerin yer değiştirmesi durumunda ifadenin doğruluğunu koruyamadığı veya o ifadenin varlıksal

liğe, içlemsellikten bahsederken bir anda yönelimselliğe geçer. Bunların iç içe geçmesi şu noktanın gözden kaçmasına neden olur: Herhangi bir zihinsel varlık, hiçbir içlemsel bağlam (İng., “intensional context”) üretemeyecek durumda olan bir varlık olsa bile, yönelimsel özellikler sergileyebilir. Zihin sahibi bir varlık olmak ve dilsel-dil konuşan bir varlık olmak eş-kaplamalı olmak zorunda değildir. Diğer yandan, bu iki terimin iç içe geçmesi esas temel sorunu da gölgelemiştir. Esas felsefi sorun, yönelimsel hallerin içeriğinin *anlamlarını* nasıl kazandığı meselesi değildir, bence esas temel sorunumuz şudur: “Herhangi bir yönelimsel halin temsilsel içeriğini belirleyen şey nedir? Daha da genel olarak, zihinsel temsilin zemini nedir?” Bu soru içlemsellik meselesinden çok önce gelir, bu bakımdan da yönelimsellik meselesinin esasında içlemsellik meselesinden bağımsız olduğu anlamına gelir. Eğer temel sorunu çözebilirsek, bence sonrasında içlemsel bağlamların oluşumu ile ilgili diğer semantik meseleleri de çözebiliriz. Önce zihin gelir, sonra dil...

Kaynaklar

- Aristotle (c1957/2000). *On The Soul; Parva Naturalia; On Breath*. (Trans. W. S. Hett). Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Brentano, F. (1973, 1995). *Psychology from an Empirical Standpoint*. (Trans. A. C. Rancurello, D. B. Terrell & L. McAlister). London: Routledge.
- Brook, A. & Ross, D. (2002). Dennett's Position in the Intellectual World. *Daniel Dennett*. (Ed. A. Brook & D. Ross). Cambridge, UK: Cambridge University Press, 3-37.
- Copeland, J. B. (1995). *Artificial Intelligence: A Philosophical Introduction*. Cambridge: Blackwell.
- Crane, T. (2003). *The Mechanical Mind*. London, New York: Routledge.
- Dennett, D. C. (1969/1996). *Content and Consciousness*. London, UK: Routledge.
- Dennett, D. C. (1978/2017a). Introduction. *Brainstorms: Philosophical Essays on Mind*

genellemeye (İng., “Existential Generalization”) imkân sağlamadığı durumlarda o ifadenin/deyişin “yönelimsel” olduğunu belirtir (Dennett 2017b: 3, ayrıca bkz. Dennett 1987b: 315). Bu tanımda, net bir şekilde içlemsellik (İng., “intentionality”) ile yönelimselliğin (İng., “intentionality”) sanki aynı terimmiş gibi ele alındığını görüyoruz. Benim görüşüme göre, burada Dennett zihni tamamiyle dilin esiri kılmıştır. Bu yaklaşım birçok yönden sorunludur; makedalede de yer yer bu sorunlardan örnekler üzerinden giderek bahsetmeye çalıştım. Bana göre, doğru bir zihin metafiziği yapmak istiyorsak daha ilk baştan zihni dilin asimilasyonundan ve hegemonyasından kurtarmalıyız (Krş., Brentano 1973/1995: 88).

and Psychology. Cambridge, MA: MIT Press, xxiii-xxxv.

- Dennett, D. C. (1978/2017b). Intentional Systems. *Brainstorms: Philosophical Essays on Mind and Psychology*. Cambridge, MA: MIT Press, 3-23.
- Dennett, D. C. (1978/2017c). Reply to Arbib and Gunderson. *Brainstorms: Philosophical Essays on Mind and Psychology*. Cambridge, MA: MIT Press, 25-41.
- Dennett, D. C. (1978/2017d). Brain Writing and Mind Reading. *Brainstorms: Philosophical Essays on Mind and Psychology*. Cambridge, MA: MIT Press, 43-55.
- Dennett, D. C. (1978/2017e). A Cure for the Common Code? *Brainstorms: Philosophical Essays on Mind and Psychology*. Cambridge, MA: MIT Press, 99-118.
- Dennett, D. C. (1978/2017f). Artificial Intelligence as Philosophy and as Psychology. *Brainstorms: Philosophical Essays on Mind and Psychology*. Cambridge, MA: MIT Press, 119-137.
- Dennett, D. C. (1978/2017g). Mechanism and Responsibility. *Brainstorms: Philosophical Essays on Mind and Psychology*. Cambridge, MA: MIT Press, 251-274.
- Dennett, D. C. (1985). Can Machines Think? *How We Know*. (Ed. M. Shafto). San Francisco: Harper and Row, 121-145.
- Dennett, D. C. (1987a). Styles of Mental Representation. *The Intentional Stance*. Cambridge, London: MIT Press, 213-225.
- Dennett, D. C. (1987b). Evolution, Error and Intentionality. *The Intentional Stance*. Cambridge, London: MIT Press, 287-321.
- Dennett, D. C. (1994). The Myth of Original Intentionality. *Thinking Computers and Virtual Persons: Essays on the Intentionality of Machines*. (Ed. E. Dietrich). London, UK: Academic Press, 91-107.
- Dennett, D. C. (1996). *Kinds of Minds: Toward an Understanding of Consciousness*. New York, NY: BasicBooks.
- Dretske, F. (1985). Machines and the Mental. *Proceedings and Addresses of the American Philosophical Association*, 59 (1), 23-33.
- Fodor, J. A. (1975). *The Language of Thought*. Cambridge, Mass: Harvard University Press.
- Fodor, J. A. (1990). Theory of Content I. *A Theory of Content and Other Essays*. Cambridge, Mass.: MIT Press, 51-87.
- Fodor, J. A. (1989). Why There Still Has To Be a Language of Thought. *Compu-*

- ters, *Brains and Minds: Essays in Cognitive Science*. (Ed. P. Slezak & W. R. Albury). Dordrecht, Netherlands: Kluwer Academic Publishers, 23-46.
- Gökel, N. (2013). *Mind and Representation*. (PhD Thesis). İstanbul: Boğaziçi University.
- Gökel, N. (2017). Yalnız Gezerin Temsil Rehberi: Nesne, Temsil ve Zihin. *Felsefe-logos*, 65, 43-65.
- Gunderson, K. (1972). Content and Consciousness and Mind-Body Problem. *Journal of Philosophy*, 69 (18), 591-604.
- Haugeland, J. (1981). *Mind Design*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Heil, J. (2013). *Philosophy of Mind: A Contemporary Introduction*, Third Edition. New York, USA: Routledge.
- Jackson, F. (2004). Representation and Experience. *Representation in Mind: New Approaches to Mental Representation*, (Ed. H. Clapin, P. Staines & P. Slezak). Amsterdam; Boston: Elsevier, 107-124.
- Lycan, W. G. (1981). Form, Function and Feel. *Journal of Philosophy*, 78 (1), 24-50.
- Nagel, T. (1979a/2013). What is it like to be a bat? *Mortal Questions*. Cambridge, [England]; New York: Cambridge University Press, 165-180.
- Nagel, T. (1979b/2013). Panpsychism. *Mortal Questions*. Cambridge, [England]; New York: Cambridge University Press, 181-195.
- Nagel, T. (1979c/2013). Subjective and Objective. *Mortal Questions*. Cambridge, [England]; New York: Cambridge University Press, 196-213.
- Pietroski, P. M. (1992). Intentional and Teleological Error. *Pacific Philosophical Quarterly*, 73 (3), 267-81.
- Putnam, H. (1981). Brains in a vat. *Reason, Truth and History*. Cambridge, New York: Cambridge University Press, 1-21.
- Putnam, H. (1992). Does Evolution Explain Representation? *Renewing Philosophy*. Cambridge, London: Harvard University Press, 19-34.
- Ryder, D. (2020). Problems of Representation I: nature and role. *The Routledge Companion to Philosophy of Psychology*. (Ed. S. Robins, J. Symons & P. Calvo). New York, USA: Routledge, 233-250.
- Ryle, G. (1949/2009). *The Concept of Mind*. New York, USA: Routledge.
- Ryle, G. (1949). Meaning and Necessity. *Philosophy*, 24, 69-76.

- Sandıkciöğlu, P. A. (2020). Turing Testinin Sınırları: Davranış Düşünme İçin Yeterli Koşul Mudur? *Zihin Felsefesi: Güncel Tartışmalar*. (Ed. H. Çağatay). İstanbul: Sosyal Yayınları, 44-66.
- Searle, J. (1980). Minds, Brains and Programs. *Behavioral and Brains Sciences*, 3, 417-458.
- Stalnaker, R. C. (1984). *Inquiry*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Wittgenstein, L. (1953/1986). *Philosophical Investigations*. (Trans. G. E. M. Anscombe). Oxford: Basil Blackwell.

Öz: Dennett'e göre, Fiziksel Duruş, nesnenin fiziki öğeleri, Tasarım Duruşu nesnenin tasarım ayrıntıları cinsi üzerinden bir açıklama yapar. Yönelimsel Duruş ise, öncekilerden bağımsız olarak, nesneye atfedilen yönelimsel haller cinsinden nesnenin davranışını açıklar. Nesneye atfedilen yönelimsel haller ise sadece pragmatik gerekçelere dayanır, metafizik bağlayıcılıkları yoktur. Zihinsel hallerin gerçeklikleri yoktur; meridyen, paralel ve sayı kavramlarında olduğu gibi olumsal dünyada herhangi bir şeye bir gönderimde bulunmazlar. Dennett'in zihinsel hallerin gerçekliğini reddiyesinin başlıca nedeni ise onun orijinal yönelimsellik-türetilmiş yönelimsellik ayırımına karşı çıkmasından kaynaklanır. Bu makalenin ilk bölümünde, Dennett'in meşhur üç açıklama yöntemini açıklayacağım. İkinci bölümde, Dennett'in orijinal yönelimsellik türünü neden reddettiğini açıklayacağım ve bu reddiye için kullandığı örneklerin hiçbirinin onun amacına hizmet etmediğini savunacağım. Sonuç bölümünde ise, Dennett'in iddiasındaki iki temel zayıf noktaya işaret edeceğim.

Anahtar Kelimeler: Dennett, yönelimsel duruş, yönelimsellik türleri, temsil, içlemsellik.

